

Usko ja moraalittomuus

Puhe Vanhan kirjallisuuden päivillä, Sastamala 29.6.2013

Kari Enqvist

”Jos Jumalaa ei ole, kaikki on sallittua.” Tätä Dostojevskin ”Karamazovin veljesten” lausetta tavataan lainailla moraalikeskusteluissa kyllästymiseen saakka siitä huolimatta, että sen ilmentämä ajatus kamppailee pääsystä kirjallisten tokaisujen typerimpään top-5:een.

Kuvitelkaa, että voisin osoittaa matemaattisesti ja ilman epäilyn häivää, ettei Jumalaa ole olemassa. Tai että äkkiä, kuin ilmestyksessä, tulisitte tyystin vakuuttuneiksi, ettei Jumalaa ole. Kuvitelkaa tämä mahdollisuus, sillä se on mahdollista. Kuvitelkaa ja katsokaa vierustoverianne: tappaisitteko hänet? Raiskaisitte ja pahoinpitelisitte? Onko pelko Jumalan rankaisusta ainoa, mikä todella estää teitä tekemästä näitä hirmutekoja?

Kuka teistä pystyy kääntymään vierellä istuvan puoleen ja toteamaan: jos Jumalaa ei olisi, minä tappaisin sinut. Kuka teistä pystyy sanomaan sen ääneen? Jos Jumalaa ei ole, minä tapaan sinut. Jos joku pystyy sen sanomaan, sanokoot nyt!

Jo moisen tilanteen absurdius osoittaa Ivan Karamazovin lausahduksen järjettömyyden. Tämän toki uskonnolliset instituutiot myöntävät. Katolinen kirkkokin lähtee siitä, että ihmisillä on luonnollinen moraalitaju ja on tässä samoilla linjoilla uskonnottoman evoluutiobiologian kanssa.

Moraali on taipumusta toimia tietyillä tavoin tietyissä tilanteissa. Se on taipumusta pyrkiä toimimaan tietyillä tavoin tietyissä tilanteissa. Tämä taipumus on alun perin syntynyt biologisen evoluution ristipaineissa luvuttomien vuosituhansien kuluessa. Se on ominaisuus, jota kirjoitettu sana ja kulttuurievoluutio on vahvistanut ja moduloinut.

Mutta jos uskoo, että moraalin alkulähde on viime kädessä tuonpuoleinen, joutuu helposti kaltevalle pinnalle. Uskonnollinen usko voi viedä myös moraalittomuuteen. Kun uskon ensimmäinen premissi on omaksuttu, kun se on hyväksytty muuttumattomana transsendenttina totuutena, ajattelu ikäänkuin lukkiutuu omaan sisäiseen logiikkaansa eikä enää piittaa muuttuvista olosuhteista.

Tämän logiikan itsepäinen seuraaminen on sitä pahuuden arkipäiväisyyttä, johon Hannah Arendt on viitannut ja jossa hänen mukaansa asustaa siemen kaikkien totalitarismien todellisuutta ja todenperäisyyttä kohtaan tuntemalle halveksunnalle.

Jos uskoo, että moraalin perusta on ihmisjärjen tavoittamattomissa olevassa tuonpuoleisuudessa, kaikki muut inhimilliset uskomukset ovat lähtökohtaisesti vääriä. Koska totuus on jo tiedossa, kaiken todistusaineiston voi tulkita tukevan sitä. Kaikki, jotka ovat eri mieltä, ovat väärässä.

Niinpä kristitty ajattelee kuin automaattisesti, että kristinusko tekee hyvää, ateismi pahaa. Esimerkiksi sekä kommunismi että natsismi esitetään helposti molemmat hyvää kristillistä humanismia vainonneeksi ateistiseksi pahuudeksi. Kuten entinen arkkipiispa John Vikström on kirjoittanut: ”Viime vuosisadalla nähtiin kuinka monta miljoonaa ihmistä uhrattiin, kun Saksassa ja Neuvostoliitossa vallitsevat ateistiset ideologiat pyrkivät toteuttamaan yhteiskuntaa, jossa olisi vain tietyn mallin ihmisiä.”

Neuvostoliitossa ateismi oli virallinen valtionideologia, mutta natsi-Saksasta ei millään mittarilla saa ateistista valtiota. Kun Hitlerin Wehrmachtin sotilaat marssivat valloittamaan Ranskaa ja Venäjää, heidän vyönsolkiinsa oli kuvattu hakaristin päällä istuva kotka. Tätä komeutta kiersi suurilla kirjaimilla kirjoitettu ”Gott mit uns” – Jumala kanssamme.

Natsi-Saksan ja kristinuskon välistä sidettä yksityiskohtaisesti tutkinut historioitsija Richard Steigmann-Gall toteaa kirjassaan *The Holy Reich. Nazi Conceptions of Christianity, 1919–1945*, että ”monet kristityt aikalaiset uskoivat, että natsismi on jossakin mielessä kristillinen liike”. Esimerkiksi tunnettu luterilainen teologi, professori Paul Althaus, juhli natsien vallananastusta julistamalla: ”Protestanttikirkkomme ovat tervehtineet vuoden 1933 käännekohtaa Jumalan lahjana ja ihmeenä.”

Natsien sekavassa filosofiassa kristinusko oli pohjimmiltaan oikeassa mutta katolisessa muodossaan ”juutalaispaavien” korruptoimaa. En tosin ymmärrä, miten paavit olisivat voineet olla juutalaisia mutta maailmassa on paljon, mitä järki ei pysty selittämään. Jeesus nähtiin eräänlaisena protoarjalaisena, jonka temppelin rahanlainaajiin kohdistuneet häätötoimet aivan erityisesti resonoivat kansainvälisen kapitalismin ja juutalaisuuden salaliitolle virittyneessä natsihermossa.

Koska natsismi on pahuuden ikoni, länsimainen historianselitys on pyrkinyt pesemään siitä pois kaikki omaan aateperustaansa liittyvät kristilliset elementit. Valkoinen on maalattu mustaksi. Tämä on tietysti ymmärrettävää. Kukapa haluaisi mitään yhteistä natsien kanssa.

Kun usko on luja ja oma tieto absoluuttisesta totuudesta järkkymätön, sisäinen logiikka komentaa jakamaan tämän tiedon. Eikä pelkästään jakamaan, lähettämään tiedotteita tai julkilausumia vaan aktiivisesti muuttamaan toisten ihmisten mielipiteitä. Käännyttämään.

Ruotsin entinen arkkipiispa K. G. Hammar on kutsunut kristillisen lähetystyön yhteydessä tapahtuvaa käännyttämistä kulttuuri-imperialismiksi. Olen samaa mieltä. Pidän lähetystyötä esimerkkinä uskoon liittyvästä moraalittomuudesta, sillä se perustuu toisen ihmisen minuuden manipulointiin. Sen nuoli osoittaa rikkaudesta köyhyyteen, korkeasta koulutuksesta oppimattomuuteen ja usein myös valkoisesta ihonväristä ei-valkoiseen. Kristilliset lähetit eivät toimi siellä, missä jumalattomuuden suhteellinen määrä on suurin – kuten Helsingin keskustassa – vaan siellä, missä psykologinen suostuttelu on helpointa: kaukaisissa ja useimmiten köyhissä maissa.

Käytännössä lähetystyöhön sekoittuu myös kristillinen laupeudentyö eli diakonia. Hädänalaisten auttaminen, sairaanhoito, köyhien lasten kouluttaminen on luonnollisesti mitä ihailtavinta. Se on hienoa ja epäitsekkästä työtä. Mutta se ei poista käännäyttämiseen liittyvää moraaliongelmaa.

Nämä ovat teemoja, joita käsittelin kirjassani ”Uskomaton matka uskovien maailmaan”. Se ei ole tutkielma uskonnosta tai uskomuksista vaan ainoastaan omasta suhtautumisestani uskonelämän arkipäivään. En pyrkinyt ymmärtämään mutta en myöskään tuomitsemaan; halusin vain kokea, miltä uskonnollisuuden kohtaaminen tuntuu. Ja joskus, kuten lähetystyön kohdalla, ei tuntunut hyvältä.

Monet suomalaiset lähetysjärjestöt ovat vanhoillisia ja torjuvat mm. homoseksin. Näitä arvoja ne välittävät myös lähetyskentillä. Esimerkiksi Suomen evankelisluterilainen kansanlähetys kertoo oppiperustansa nojaavan Raamattuun, jota se pitää Jumalan Sanana ehdottomana totuutena. Sen mukaan lähetystyön päämäärä on seurakunnan leviäminen kaikkeen maailmaan ja ihmisten pelastuminen iankaikkiseen elämään. Se tietää myös, että Jeesuksen toisen tulemisen jälkeen ”epäuskoiset tuomitaan iankaikkiseen kadotukseen eli helvettiin.”

Kuvitellaan että saisin päähäni lentää johonkin kehitysmaahan, jossa alkaisin opettaa ihmisille fysiikkaa. Saarnaisin lempeällä äänellä: ”Hyvä veli, tiesitkö että me kaikki olemme saaneet alkumme vedystä”. Se ei olisi moraalitonta. Hyvin varhaisessa maailmankaikkeudessa ei nimittäin ollut kuin vety-ytimiä, joista kaikki alkuaineet – ja viime kädessä ihmiset – sittemmin rakentuivat.

Kyseessä on parhaan kykymme mukaan hankittu tieteellinen tieto, uskomus, joka on perusteltu niin hyvin kuin se inhimillisesti on tällä hetkellä mahdollista. Kenenkään ei kuitenkaan olisi pakko uskoa minua. Joku voisi tokaista: en luota perusteluihisi. Sen jälkeen voisin täsmentää argumentteja, esittää laskelmia ja tieteellisiä havaintotuloksia, ja niin edelleen. Toimintaani voisi kutsua hölmöksi muttei moraalittomaksi.

Moraalittomaksi lähetystyöni muuttuisi vasta jos turvautuisin uhkailuun. ”Jos et usko vetyyn, vedän sinua lättyyyn.” Tämäkään ei välttämättä olisi vaarallista, varsinkin jos kohteeni olisivat isokokoisia ja pystyisivät pitämään puoliaan minua vastaan. Silloin voisin hätäpäissä tarttua transsendenttiin karttuun: jos et usko, Vedyn Jumala kärventää sinua ja kaikkia läheisiäsi loputtomiin ja vieläpä erittäin kivualiaalla tavalla. Se olisi moraalitonta.

Kun kristillinen lähetti kertoo pakanalle, että Raamattu on Jumalan sanaa ja ehdoton totuus ja että jos näin ei usko, joutuu kadotukseen ei vain vuodeksi tai kahdeksi vaan iankaikkisesti, kyseessä on moraaliton psykologinen suostuttelu. Lähetti ei nimittäin *tiedä*, että Raamattu on Jumalan sanaa; hän ei *tiedä*, että epäusko johtaa kadotukseen. Hän vain uskoo sen, enkä voi ymmärtää, mistä hän saa oikeuden suostutella toista ihmistä uskomaan samoin.

En käsitä, miksi kaikilla pitäisi olla samanlaiset uskonnolliset uskomukset. Miksi se on niin tärkeää? Tähän minulla ei ole mitään vastausta.

Helvetillä pelottelu on minusta kuitenkin syvän moraalitonta. Joku aika sitten raportoitiin tapauksesta, jossa päiväkodin ohjaaja oli uhkaillut pikkulapsia helvetillä, paikalla jossa on pimeää ja ikävää ja jossa ei ole ruokaa. Kun valmistelin kirjaani yllätyin, miten sitkeässä tällainen psykoterrori vieläkin on.

On kuin moraalifilosofisten pohdintojen, kirjallisten klassikoiden, piispainkokousten ja yliopistosivistyneistön verkkaiseksi kesyttämän aatevirran pinnan alta löytyisi toinen todellisuus. Päälepäin se näyttää leppoisalta ruskeavetiseltä uomalta, mutta sukeltamalla sen syvänteisiin eteen aukeaa hämärän valtakunta, jossa vallitsevat lait ovat kovia ja armottomia. Sillä on omat kirjastonsa ja kirjoittajansa. Se elää kaukana kirjallisuuspäivistä, tarttuu kirjoihin vain supermarketin kassalla, lukee juorulehtiä leirintäalueen karavaanariparkissa. Se on voimissaan Rauhanyhdistyksen suviseuroissa mutta myös yksityisessä arkipäivässä, talvenpieksämässä bussissa ja lähiökerrostalon kaksiossa ja on osa sitä huomaamatonta elämää, josta yleensä vaietaan.

Eräs esimerkki on 1980-luvulla kirjoitettu, nyt jo edesmenneen kristillisen kynäilijän Tapio Nousiaisen *Yksi ainoa elämä*. Sitä ei mainita samassa hengenvedossa Dostojevskin kanssa mutta silti se on oman lajinsa klassikko. Sitä luetaan edelleen. Olen nähnyt sen myyntipöydällä Auringon kärventämällä hiekkakentällä herätysteltan vieressä, hellästi aseteltuna samaan riviin kreationisten vihkosten vieruskaveriksi.

Nousiainen tietää kertoa, että helvetti on pelastumattomina kuolleiden ihmisten henkien lopullinen ja iankaikkinen säilytyspaikka, ”hervittävä paikka, jossa palaa iankaikkinen tuli”. Nousiainen toteaa armollisesti: ”Emme halua pelotella ihmisiä kauhumaalauksilla; Raamattu puhuu asiasta kyllin selvästi. Eikä helvetistä ole poispääsyä. Se on iankaikkisen vaivan paikka.”

Minua viehättää suuresti Nousiaisen ja hänen kaltaistensa sanankäytön tahaton koomisuus. Suhtaudun heidän kirjoitelmiinsa samalla hilpeydellä kuin ”Tuntemattoman” Vanhala neuvostopropagandaan. Mutta valitettavasti on niitäkin, jotka ottavat ne todesta.

Nousiainen kirjoittaa: ”Mutta moderni ihminen ja veretön muotousko eivät kestä puhetta helvetistä ... Me koetamme paeta ja unohtaa ikävät ja vastenmieliset asiat ... Sen vuoksi tulee ymmärtää niitä ihmisiä, jotka kieltävät sen olemassaolon tai nauravat sille. Helpottaahan se edes väliaikaisesti. Mutta vain väliaikaisesti. Voi, että kenenkään ei tarvitsisi olla herätyksessä vasta helvetissä. Silloin emme voi paeta, painaa asiaa pilotajuntaamme, kieltää, nauraa ja ivata.”

Nousiainen tietää, että helvetti on totta, koska Raamattu niin sanoo. Hän toteaa: ”Jos kiellämme tämän totuuden, me kiellämme samalla Raamatun tarukirjana ja saamme viskata sen roskakoriin. Mutta samalla teemme Jumalasta valehtelijan ... On kauheaa jumalanpilkkua tehdä Jumalasta valehtelija. Jos kiellämme helvetin ja taivaan olemassaolon, kiellämme myös Jumalan pelastusjärjestyksen. Jos kadotusta ei olisi, miksi Jumala on nähnyt niin suuren ja turhan vaivan, että hän lähetti ainosyntyisen Poikansa Jeesuksen ristinkuolemaan?”

Sama varma tieto helvetistä ja iankaikkisesta kadotuksesta löytyy päivittäin esimerkiksi kristilliseltä TV7-kanavalta.

Korkeakirjallisuuden näkökulma uskonnolliseen uskoon on tyypillisesti paljon ambivalentimpaa. Se saa käyttövoimansa epävarmuudesta, inhimillisistä ristiriidoista, yksittäisten romaanihenkilöiden repaleisuudesta. Se tunnistaa motiivien monisäikeisyyden ja ihmisten epätäydellisyyden. J.M. Coetzeen eponymisen Elizabeth Costellon tavoin tekstin tuottaa näkymättömän sihteerin, eräänlainen meedio, joka kirjaa muistiin hänet tavoittavat äänet. Ne nousevat esiin kutsumatta ja kertovat tarinansa kirjailijan tahdosta piittaamatta. Korkeakirjallisuus esittää pikemmin kuin julistaa. Ajattelen tässä esimerkiksi hiljattain lukemaani Per-Olov Enquistin ”Matkamiestä”, joka on kertomus ruotsalaisesta helluntailaisaarnaajasta.

Mutta kenties tuo jo mainitsemani aatehistorian leveän ja ruskean joen pohjavirtaus on jossakin mielessä korkeakirjallisuutta todellisempaa. Te voitte ajatella, ettei sillä ole väliä; että jokaista Dostojevskia kohden löytyy tuhat Nousiaista. Heitä ei ole kirjattu kaanoneihin eikä heistä keskustella kirjallisuusblogeissa. Mutta voimmeko kuitenkin mitätöidä heidän kokemuksensa ja viestinsä? Se on totisinta totta joukolle ihmisiä, jotka ovat samaa lihaa ja verta kuin mekin. Jopa todempaa kuin Dostojevski. Siksi meidän tulisi kuunnella myös heidän ääntään. Kääntää katseemme kohti pohjavirroissa ahertavaa kasvotonta kirjurijoukkoa, joka pukee sanoiksi sen, minkä lukija jo etukäteen tietää todeksi.

Myös tieteenharjoittajaa voi pitää näkymättömän kirjurina. Äänet, jotka meidät saavuttavat, eivät kumpua inhimillisestä historiasta ja kollektiivisesta kokemuksesta vaan luonnosta. Ihannekuvisammme annamme luonnon piirtää tarinansa sydämiemme tyhjiin tauluihin. Me otamme vastaan kaiken arvottomatta tai erittelemättä. Tiede itsessään on vain menelmä luotettavan tiedon esille kaivamiseksi. Sillä ole mitään omaa moraalialia, joka olisi irrallaan inhimillisestä moraalista.

Tieteellistä tietoa voi käyttää hyvään tai pahaan. Sitä voi soveltaa moraalittomilla tavoilla. Mutta päinvastoin kuin uskonnolliset uskomukset, tieteelliset uskomukset eivät perustu pyhiin kirjoihin tai kuviteltuun transsendenttiin totuuteen. Tieteeseen kuuluvat kriittisyys ja epäily, jatkuva tietoisuus erehtymisen mahdollisuudesta, toimivat vastarokotteena moraalille hybrikselle niin kauan kuin tieteen perusolemuksesta pidetään kiinni. Mutta kuten historia on opettanut, ajoittain ote herpöää, usein ikävin seuraamuksin.

”Uskomattomassa matkassa” kirjoitin:

”Tieteellisestä maailmankuvasta ei ole johdettavissa tieteellistä moraaliooppia, mutta tieteen esimerkki kehottaa meitä edistämään tasa-arvoa yhteiskunnalliseen asemaan tai sukupuoleen katsomatta. Tiede edellyttää sananvapautta ja toivoo meidän puolustavan demokratiaa. Se ei piittaa kansallisuudesta tai ihonväristä ja yllyttää sietämään erilaisuutta sekä nostamaan ihmissuvun yksittäisen kansakunnan edelle.

Tiede on liberaalia ja demokraattista mutta meritokraattisena systeeminä se on myös kovaa ja kylmää. Tieteessä ei ole tilaa hävinneille, niille jotka eivät yllä parhaimmiston. Mutta tieteellisen maailmankuvan silmälasien lävitse suodattuu myös armeliaisuus, sillä ne näkevät kaikki elolliset olennot pohjimmiltaan samanlaisina fysikaalisina systeeminä. Huippututkijan ja alzheimer-potilaan välillä ei ole suurta periaatteellista eroa vaikka toiminnallisesti he ovatkin kuin eri planeetoilta. Herra on tehty samoista atomeista kuin narri, köyhä samaa puuta kuin rikas, eikä matka ihmisen ja kärpäsen välillä ole sekään pitkä. Tässä katsannossa me kaikki asustamme samassa moraaliuniversumissa samojen eettisten periaatteiden ja velvoitteiden alamaisina.

Tieteelliseen maailmankuvaan sisältyy myös ymmärrys kaiken sattumanvaraisuudesta. Se tunnistaa luonnonvoimien myrskytuulille altistetun elämän tavattoman haurauden. Se opettaa meitä kunnioittamaan ja vaalimaan elämää sen kaikissa muodoissa, sillä vain elämä on kynttilä, joka kykenee valaisemaan kosmoksen pimeyttä. ”

Tiede ei selitä kaikkea, riippumatta siitä, mitä ”selittämisellä” täsmällisesti ottaen tarkoitetaan. Mutta se muistuttaa meitä siitä, miten vaikeaa on saada luotettavaa tietoa; miten helppoa on erehtyä.

200 vuoden takaiset syvän Etelän plantaasinomistajat pitivät itseään hyvinä kristittyinä siitä huolimatta, että omistivat orjia. Orjuutta perusteltiin myös vetoamalla Raamattuun. Voimmeko nyt, jälkiviisauden valossa, pitää orjanomistajia moraalittomina ihmisinä vai ainoastaan erehtyneinä?

Vastaavasti tänään monet homoliittojen vastustajat pitävät itseään hyvinä kristittyinä – eikä vain hyvinä vaan muita parempina kristittyinä. Kantaansa he perustelevat vetoamalla Raamattuun. He sanovat, että heidän uskonsa on syvää, muiden ohutta; että vain he tietävät totuuden. Ovatko he moraalittomia vai erehtyneitä? Vai molempia?

Uskosta ja moraalittomuudesta ei voi puhua mainitsematta Evankelisluterilaista kirkkoa. Se on toisaalta uskovien yhteisö, toisalta instituutio, joka käyttää yhteiskunnallista valtaa. Eräs vallankäytön ilmentymä on lapsikaste. Se on uskonnollinen riitti, jonka yhteyteen on liitetty juridinen toimenpide: lapsi liitetään kirkon viralliseksi jäseneksi. Vuoden 2009 lopulla alle 18-vuotiaita nuoria ja lapsia oli tuolloin kirkon jäsenenä 22% eli 930 000 henkeä.

Luterilaisuus on pienehkö protestanttilahko; esimerkiksi helluntailaisia on maailmassa neljä kertaa enemmän, ja he eivät kasta lapsia. Kysymys lapsen juridisesta liittämisestä kirkon jäseneksi onkin täysin irrallaan uskonnollisesta kasvatuksesta, ja minun puolestani vanhempien sopii pöntätä lapsen kanssa Raamattua aamukuudesta aina Pikku Kakkoseen saakka keskeyttämättä muutoin kuin virrenveisuun ajaksi. Se ei ole moraalitonta. Minun puolestani lapsi voidaan kasta vaikka kaksi kertaa päivässä, aamukasteella ja iltakasteella. Sekään ei ole moraalitonta. Mutta yhteiskunnallisen vallan pönkittäminen kirkon rekistereihin merkityillä ja asiasta täysin tietämättömillä pikkulapsilla on mielestäni moraalitonta.

Jäsenmäärä on valtaa, ja siihen viitataan aina, kun keskustellaan uskonnon roolista yhteiskunnan arkipäivässä. Mutta moraalisen kirkon ei tulisi ajatella valtaa vaan hengellistä tehtäväänsä.

Tiedemiehenä joudun kysymään itseltäni päivittäin: olisiko sittenkin mahdollista, että olen erehtynyt? Se ei välttämättä tee minusta moraalisempaa ihmistä mutten ole huomannut, että kysymyksestä olisi haittaakaan. Ehkä se on kysymys, jonka jokainen voisi itselleen esittää silloin tällöin riippumatta vakauden syvyydestä tai uskon lujuudesta. Entä jos olenkin erehtynyt? Entä jos olen väärässä?

Ja tämä on näkökulma, joka leimaa sekä kristityt orjanomistajat että tämän päivän kristityt homofoobikot moraalittomiksi. Moraalitonta ei ole se, että he ovat erehtyneet vaan se, että he ovat julistaneet uskonsa erehtymättömäksi.

Olisiko mahdollista, että minäkin olen näissä mielipiteissäni erehtynyt? Se on mahdollista, mutta jätän sen arvioimisen teidän taakaksenne.